

УДК 37.0(477)(52)
DOI: 10.32342/2522-4115-2019-2-18-7

Г.А. ГОЛОС,
*аспірант кафедри психології і педагогіки
Київського національного лінгвістичного університету*

ПРОБЛЕМИ ДІТЕЙ ТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ ТА ЯПОНІЇ

При висвітленні здобутків і перспектив розвитку будь-якої педагогічної системи нерідко якість життя нового покоління, труднощі, з якими вони стикаються, залишаються осторонь. Тим не менш, як свідчать огляди міжнародних організацій (ОЕСР, ЮНІСЕФ, ВОЗ), вироблення подальших освітніх стратегій неможливе без роботи над помилками – усунення перешкод, що є на заваді розвитку людського потенціалу. У статті розглядаються проблеми сучасних дітей та учнівської молоді під кутом зору їхнього добробуту у двох освітніх системах – українській і японській. Проаналізовано фізичний, психічний і соціальний виміри добробуту. Констатовано чинники, що негативно впливають на фізичне здоров'я нового покоління в обох культурах. Досліджено роль освіти у формуванні здоров'язбережувальної компетентності школярів у контексті культури харчування, активного стилю життя, репродуктивного здоров'я. Виявлено причини, що зумовлюють психічну нестійкість у сучасних дітей та учнівської молоді; явище соціофобії. У статті звернено увагу на особливості нових форм булінгу, зумовлених віртуалізацією. Розглянуто проблему соціального добробуту нового покоління у світлі питання дітей та учнівської молоді поза освітою, навчанням і зайнятістю.

Ключові слова: школярі, молодь, добробут, здоров'язбережувальна компетентність, психічне здоров'я, емоційне здоров'я, соціофоби, булінг, діти та учнівська молодь поза освітою, навчанням і зайнятістю.

При освещении достижений и перспектив развития любой педагогической системы нередко качество жизни нового поколения, трудности, с которыми оно сталкивается, остаются в тени. Тем не менее, как показывают обзоры международных организаций (ОЭСР, ЮНЕСКО, ВОЗ), планирование дальнейших образовательных стратегий невозможно без работы над ошибками – устранения преград, которые тормозят развитие человеческого потенциала. В статье рассматриваются проблемы современных детей и учащейся молодежи с точки зрения их благополучия в двух образовательных системах – украинской и японской. Анализируются такие составляющие благополучия, как физическое, психическое, социальное. Выделены факторы, которые негативно влияют на здоровье детей и молодежи в двух культурах. Рассматривается роль образования в формировании здоровьесберегающей компетентности школьников в контексте культуры питания, активного образа жизни, репродуктивного здоровья. Указаны причины, обуславливающие психическую нестабильность среди современных школьников; явление социофобии. Обращается внимание на особенность проявления новых форм буллинга, обусловленных виртуализацией. Раскрывается проблема социального благополучия нового поколения в контексте детей и учащейся молодежи вне сферы образования и занятости (NEET).

Ключевые слова: школьники, молодежь, благополучие, здоровьесберегающая компетентность, психическое здоровье, эмоциональное здоровье, социофобии, буллинг, дети и учащаяся молодежь вне сферы образования и занятости.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що невід'ємною складовою сталою розвитку суспільства є інвестиції у добробут дітей та молоді. Якісні виміри добробуту (освіта, здоров'я, безпека та ін.) є детермінантами, що впливають згодом на спроможність нового покоління примножувати національне багатство. Ця теза, пропана-

на протягом останніх років міжнародними організаціями, дедалі більше береться до уваги різними суспільно-економічними системами, освітніми зокрема. Звідси й мова про рівний доступ до світу, про забезпечення комфортних і безпечних умов навчання та праці; формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок [3; 5; 6].

Ураховуючи значущість питання добробуту дітей та учнівської молоді, було визначено таке завдання статті: на основі аналізу теоретичних досліджень порівняти проблеми дітей та учнівської молоді у розрізі двох освітніх систем – української, що перебуває на стадії трансформаційних змін, і японської – однієї з топових освітніх систем світу. Обидві системи об'єднані відносно централізованим характером управління, прихильністю до демократичних цінностей, мають 9-річний термін обов'язкової освіти, обидві провадять політику регіональної інтеграції. Зіставлення масштабу і характеру проблем дітей та учнівської молоді в обох системах дозволить виокремити зони розвитку для вітчизняної системи освіти в контексті розвитку людського потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформацію, що висвітлює проблеми добробуту дітей та учнівської молоді в Україні і Японії, було взято з психолого-педагогічних (І. Боднар, А. Кіндзера, В. Шутько, N. Niculina), соціологічних (О. Балакірева, Т. Бондар, Г. Герасименко, В. Lozano, N. Furuichi, S. Nishikawa, V. Norasakkunkit, Y. Uchida, T. Toivonen, M. Terachi, T. Ogawa), аналітичних публікацій, доповідей ОЕСР (Організації економічного співробітництва та розвитку), ЮНІСЕФ (Дитячого фонду ООН), ВООЗ (Всесвітньої організації здоров'я) [1; 11; 13; 15; 17; 19; 21–23].

Виклад основного матеріалу. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, нинішнє японське молоде покоління житиме в середньому 83 роки – довше, ніж у будь-якій іншій країні світу [27]. Те, що японці мають рекордну тривалість життя, значною мірою залежить від ставлення нації до здоров'язбереження, зокрема до шкільного харчування і фізичного розвитку нового покоління.

Закладання основ здорового харчування школярів відбувається через навчальну і позакласну діяльність: обід у японській школі (45 хвилин) за цінністю не поступається іншим дисциплінам навчальної програми; учнів від перших днів привчають до свідомого ставлення до їжі, вчать споживати свіжоприготовлені страви з місцевих продуктів. Протягом року школярі відвідують місцеві ферми, поглиблюють знання про приготування їжі на уроках домоведення. Одночасно як звіт і рекомендації щодо формування культури здорового харчування японські школи знайомлять батьків за місяця наперед зі шкільним меню. Новинкою у шкільному харчуванні в Японії стає уведення в раціон один або двічі на тиждень етнічної їжі, наприклад, корейської або італійської [31].

Щодо культури харчування українських школярів, то дослідження доводять, що поширеність розладів травлення, зайвої ваги серед учнів загальноосвітніх шкіл останніми роками зросла [14]. Головними причинами захворювань органів травлення у дітей та учнівської молоді є хаотичне харчування, малорухливий спосіб життя, спадковість. Одну з головних ролей у зазначеній проблемі відіграє екологія продуктів загалом і незадовільна якість шкільного харчування.

Обидві країни прагнуть стимулювати інтерес молоді до здорового способу життя, що особливо актуально в епоху гаджетів. Шкідливі звички, такі як рання практика куріння, спроби вживання алкоголю залишаються однаково притаманними неповнолітнім в обох суспільствах [15; 29]. Поведінково-екзогенними чинниками призвичаєння школярів до шкідливих звичок виступають: пошук нових незвичних відчуттів, норми юнацької субкультури, в якій випивка традиційно вважається однією з ознак дорослості, наслідування близьких, друзів; ступінь поширення куріння у суспільстві.

У контексті рухової активності в Україні набуває актуальності потреба в належному фізичному вихованні дітей та учнівської молоді, організації їх активного дозвілля. Недооцінювання педагогічним колективом значущості спортивно-масової роботи, низький рівень престижності професії вчителя фізичного виховання, спад учнівської мотивації до занять фізичною культурою у старшій школі негативним чином впливають на фізичний розвиток нового покоління [11, с. 160]. Результати опитування «Дозвілля українських школярів і місце рухової активності у ньому в сучасних умовах» [13] доводять неспроможність української школи повною мірою забезпечити необхідний для здоров'я рівень фізичної активності школярів.

рів. Більшість учнів під час дозвілля проводять час переважно пасивно: з гаджетами, спілкуються у соціальних мережах або переглядають телепередачі (66,8%, 75,8 і 79,0%). Заняття спортом і рухливі ігри посідають 7–8-ме місце у рейтингу занять під час дозвілля у середньому шкільному віці. Тож уроки фізичної культури в школі залишаються єдиним джерелом фізичної активності для решти школярів, хто не відвідує спортивні секції поза школою.

Позаяк частотність використання гаджетів японськими школярами аналогічна використанню їх українськими однолітками, японська система освіти більш комплексно і організовано підходить до питання фізичного розвитку школярів у навчальний і позанавчальний час. Пропаганда спорту не обмежується рамками фізхвилинки та уроками фізичної культури. Додатковими засобами агітації спорту в японських школах є культмасові спортивні заходи (День спорту, марафон – частина навчальної програми), обов'язкові у середній і старшій школі пришкольні спортивні секції; суспільна радіо-гімнастика Тайсо (створена у 1928 р. з перервою у роки Другої світової війни), з якою японські школярі знайомляться вже у початковій школі: традиційно вся школа виконує гімнастичні вправи під Тайсо на Дні спорту.

Канікули японських школярів значною мірою також організовані довкола вимог школи: учні відвідують пришкольні клуби, мають уроки плавання у шкільному басейні, готуються до культмасових заходів школи та ін. У ході опитування про те, що б хотіли зробити японські учні у вільний час, багато хто відповів: подрімати, відпочити або розслабитися [21, с. 11].

Висвітлюючи проблеми, пов'язані зі здоров'ям, не можна ігнорувати не тільки важливість збалансованого харчування і фізичного розвитку, а й психічного благополуччя, що має вагомий вплив на якість життя нового покоління. Незважаючи на кризові явища в українському соціумі, опитування ЮНІСЕФ показало, що від 68,5 до 78,7% української учнівської молоді налаштовані позитивно стосовно якості їхнього життя, своє життя бачать як «найкраще можливе» [1, с. 26]. Позитивної думки стосовно якості життя молоді в Японії і японський соціолог N. Furuichi, який вважає нове покоління щасливішим, ніж коли-небудь: «... захищене заощадженнями своїх батьків, нове покоління прагне бути скоріше незалежним, ніж взаємозалежним, незважаючи на обтяженість пошуками постійного місця роботи» [25].

Разом з тим викликами для нового покоління в обох країнах є поширені випадки стресу, перевантаження, депресії, суїцидальної поведінки [9; 10; 24; 30]. У сьгоднішніх публікаціях, статистичних даних стосовно психологічного здоров'я нового покоління в Японії регулярними є згадки про синдром відмови від школи (futōkō – психічний розлад, часто викликаний високим рівнем тривожності, втоми, виснаження), як і проблеми соціофобів-затвірників (hikimori). Вперше японський соціум зіштовхнувся з проблемами тривалих учнівських пропусків у 1930-х рр. ХХ ст., але як соціальна проблема питання привернуло увагу кілька десятків років потому. Тоді синдром пов'язували з учнівською фобією (kyōfushō (恐怖症) і супротивом (tōkōkyōhi (校拒否), розглядали його як нормативне правопорушення. У 80-х роках негативна конотація у терміні futōkō була відкинута не без впливу англійських публікацій, в яких феномен висвітлювався як «non-attendance» [17, с. 6]. Сьогодні суспільне ставлення в Японії до згаданих явищ соціофобії (futōkō і hikimori) можна охарактеризувати як констатувально-співчутливе. Багато психологів сходяться на думці, що синдром відмови від школи є первинним етапом суспільної самоізоляції людини (hikimori), причино-наслідковий зв'язок якої варто шукати у соціально-економічних чинниках. Дослідниками встановлено, що серед мотивів, які найчастіше провокують феномен hikimori серед молоді, – відсутність адаптації до робочого місця (23,7%), невдалий пошук роботи (20,3%), синдром відмови від школи (11,9%), брак комунікативних навичок (11,9%) та ін. [18, с. 17].

Розглядаючи питання психологічного благополуччя нового покоління в Японії, багато хто пов'язує проблему з національним бичем – проблемою суїцидів. Незважаючи на те, що завдяки дії соціальних програм в Японії спостерігається загальний спад самогубств у країні – 14-та позиція у 2019 р (у 2019 р. до першої п'ятірки за суїцидами увійшли Литва, Росія, Гаяна, Південна Корея, Білорусь; Україна посіла 8-му позицію) [24], на жаль, японська молодь залишається на перших позиціях у рейтингу за скоєнням суїцидів серед розвинених країн – 23 смерті на 100 000 населення (за 2012 р.) [24; 28; 30].

В Україні у 2017 р. було зафіксовано 226 повідомлень про скоєні суїциди та спроби суїциду серед неповнолітніх [9], що, безумовно, підтверджує необхідність уваги до соціально-емоційної сфери життєдіяльності сучасних дітей та учнівської молоді у вигляді відповідної профілактичної роботи.

Проблема безпеки – базового аспекту здоров'я людини теж спільна в обох країнах. І шкільна девіація, і віктимізація провокують негативні впливи в термінах емоційної травми учнів, призводять до наслідків уповільненої дії; мають тенденцію породжувати зустрічну модель поведінки. На відміну від України, високий рівень громадської свідомості японців, комплекс превентивних заходів з боку громади, батьків і школи (волонтерський рух «Дім безпеки 110»; інформаційно-діяльнісний характер роботи усього вчительського колективу і вчителя-психолога (yogo), обов'язок якого пильнувати емоційний стан школярів; тісна співпраця батьків із школою; регулярне учнівське анкетування, акцент на учнівській рефлексії) допомагають контролювати безпечне середовище для дітей, служать гальмівним засобом учнівської агресії. Не варто і забувати про вчительський підхід в японській школі за принципом «чим більше учні залучені у діяльність, тим краще» і емоційну розрядку, яку вносить школа впродовж навчального року: фестиваль культури, день спорту, шкільні екскурсії, виставки учнівських робіт, залучення учнів до різних навчальних середовищ, пришкольні клуби. Розважальні за характером шкільні заходи спрямовані на реалізацію конкретної виховної мети: розрядка емоційного напруження, підйом командного духу, зміцнення шкільної згуртованості, спілкування школярів з різновіковою категорією дітей.

Аналіз публікацій доводить, що збільшення випадків жорстокого поводження з дітьми в Японії пов'язане насамперед з внутрішньосімейним контекстом. В Україні ситуація дещо інакша. Як країні походження, транзиту, місця секс-торгів і примусової праці [15] сексуальне насилля, торгівля дітьми – особливо гостра проблема. Не маючи належної інформації, допомоги та захисту, у коло ризику потрапляють сироти, безпритульні діти та молодь, вихованці інтернатів. Згідно з даними Національної гарячої лінії для дітей та молоді «Ла Страда-Україна», у 2016 р. було зареєстровано 45 392 дзвінків – на 18 000 більше, ніж у 2014 р. Більшість дзвінків була пов'язана із психологічними проблемами і страхам (28%), питанням прав дітей – 18% дзвінків, домашнім насиллям – 6,2%. Зважаючи на війну на сході України, спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні повідомляла про випадки участі дітей віком 15 років у бойових діях сепаратистських сил. На жаль, за останні 10 років в Україні вдвічі збільшилася кількість неблагополучних молодих сімей, у яких кожному третю дитину б'ють дуже часто, кожному десяту – постійно, кожному п'яту – принижують і ображають [7].

Не тільки для України і Японії глобальною залишається проблема шкільного булінгу [15; 32]. І в Японії (Закон про превентивні заходи проти булінгу (2013), і в Україні (Закон України про протидію булінгу (2019) прийнято відповідні закони з метою виведення проблеми з тіні, мінімізації випадків. Однак віртуалізація сучасного соціального простору спричинює появу нових форм булінгу [15], що мають почасти замаскований характер, які можна трактувати як обман, жарт. Наприклад, ляпас, приховування речей. У багатьох випадках делінквентні підлітки здійснюють акти жорстокості спільно, усуваючи при цьому особисту відповідальність кожного у разі викриття конфлікту. Згідно з міжнародним дослідженням HBSC (Health Behaviour in School-Aged Children – Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді), в Україні 36% школярів відчували на собі образи принаймні один раз на рік. Одна третина всіх українських школярів повідомляла про участь у бійках принаймні раз на рік; хлопчики піддавалися більшому ризику фізичних нападів, а кожна п'ята дівчина вдавалася до застосування сили, аби відстояти себе.

Щодо Японії, то дослідження МЕХТ (Міністерства освіти, культури, спорту, науки і технологій Японії) у 2014 р. виявило, що 64,5% знущань у школі становили дражніння, погрози, образливі коментарі, що повторювалися і які неможливо було ігнорувати. На другому місці (22,2%) – удари, штовханина, замаскована під гру. Третя, найпоширеніша форма (19,1%) і, можливо, та, яку розглядають як типово японське знущання, – колективне ігнорування, остракізм [32].

Дві контрастні риси японського характеру, як зауважив колись S. Gullick, – упевненість і довірливість, з одного боку, підозра – з іншого [16]. Нерідко булінг у Японії проявляється стосовно дітей інших культур, меншин (буракуміни, айни, окінавці, жертви атомних бомбардувань Хіросіми і Нагасакі, репатріанти, ЛГБТ, японська діаспора, корейські і китайські резиденти в Японії). В Україні це явище дещо рідше, хоча частина людей, особливо в провінційних містах, з підозрою ставляться до ЛГБТ, ромів, афрокультур. Незважаючи на образ гостинної нації, поширеність в Японії міжкультурних шлюбів, однорідна природа

японського суспільства накладає статус-кво на упереджене ставлення до неяпонців: іноземець не може сподіватися на отримання постійної посади в приватних фірмах або в уряді; неетнічний японець, особливо той, хто не має лінгвістичної і культурної компетентностей, сприймається як іноземець; порожнє місце в переповненому сенкасені поруч із представником інших культур (gaijin) красномовно говорить про японську пересторогу стосовно чужинців [34]. Так, представники однієї з найчисельніших меншин, зосередженої в кількох префектурах (Гумма, Айчі, Сідзуока і Канагава) – нащадки японських іммігрантів в Бразилії, працюють в Японії на званих 3D-роботах (з англ. dirty, dangerous, difficult – брудна, небезпечна, складна). Самі репатріанти опинилися у парадоксальній ситуації: в іншій країні їх вважають японцями, а на батьківщині – чужинцями. Незважаючи на коріння, громада репатріантів відчуває суспільний тиск, ставлення, як до японців другого сорту, що не змогли вижити в Японії у важкі часи і обрали шлях втікачів. Той факт, що колишні іммігранти повернулися в Японію і працюють поза кваліфікацією, розцінюється соціумом як доказ їхньої нереспектабельності і неуспішності в іншій країні [20, с. 166, 171]. Як правило, шанси дітей-іммігрантів на отримання вищої освіти в країні мізерно низькі, як і їхні перспективи зайнятості. Усвідомлюючи свою позицію у суспільстві, етнічні меншини прагнуть не виділятися. Користуючись цим, японська система освіти успішно провадить політику асиміляції дітей у спосіб їх відмови від своїх культурних коренів, аби стати подібними до «істинно японців».

Ще одна проблема, що спостерігається в обох суспільствах, – проблема репродуктивного здоров'я. Ризики неповнолітніх заразитися статевими інфекціями пояснюються низьким рівнем сексуальної освіти на фоні культу секс-образів у мас-медіа. Тема підготовки до сімейного життя, особистої відповідальності за партнера, тема використання запобіжних засобів і шляхів захисту від ВІЛ-інфекції і в Японії, і в Україні досі залишається еківоком – тактовно оминається або виноситься на самостійне опрацювання школярами. Шкільні бесіди/консультації за участю сексолога скоріше виняток, ніж правило. Відповідно, як констатували колись І. Кон: «чим сильніше певні питання табууються у сім'ї та школі, тим вища стіна між поколіннями і тим сильніший вплив однолітків і старших дітей, з усіма наслідками, що з цього випливають» [4]. Народжуваність серед підлітків в Україні (27,3 немовляти на 1 000 жінок віком 15–19 років у 2015 р.) значною мірою перевищує не тільки японський, а й європейські показники. Найбільші показники народжуваності серед неповнолітніх традиційно зареєстровані в Закарпатській області, у ромських громадах, розташованих у регіоні [15]. В Японії впродовж 2015–2016 рр. було зафіксовано 2098 випадків вагітності серед неповнолітніх. Але, посилаючись на Asahi Shimbun, не всі загальноосвітні школи в Японії готові миритися з питанням ранньої вагітності своїх підопічних, намагаючись приховати проблему в спосіб «рекомендації» майбутнім мамам покинути школу, незважаючи на готовність останніх продовжувати навчання [33].

Ще одна проблема, на якій ми зупинимось – проблема дітей та учнівської молоді поза освітою, навчанням і зайнятістю, відома у світі як NEET (Not in Employment, Education, or Training). Згідно зі звітом ОЕСР, у 2015 р. рівень цієї категорії дітей і молоді в Японії становив 10,1%, або 1,7 млн молодих людей [23]. 3,6% NEET – безробітна японська молодь, включаючи hikimori.

Професійне навчання в Японії традиційно забезпечується роботодавцями, що залучають школи та державну службу зайнятості Hello Work. Однак ця модель втрачає ефективність, по-перше, у зв'язку з тенденцією фірм винаймати тимчасових працівників. По-друге, в Японії учнівська молодь, яка не зачепилася за потенційне місце роботи з першої спроби, відходить на позицію фрітерів (freeters – вільний, некваліфікований, нерегулярний працівник) і змушена піклуватися про себе на периферійному ринку праці з дуже обмеженими можливостями на краще робоче місце [22, с. 363]. У зв'язку з чим ОЕСР рекомендує Японії розвивати ефективні програми працевлаштування для тих, хто не може працевлаштуватися, ввести субсидії на стартап (заявлений у Мережі бізнес-проект з розрахунком на фінансову підтримку) [23].

В Україні кількість українських школярів, які не навчаються з різних причин, на 1 вересня 2017 р. становила 21 564 (учні віком 6–17) без осіб з особливими освітніми потребами [2, с. 105]. Частка безробітної української учнівської молоді віком 15–24 років становила на 2016 р. складала 23%. Проблема безробіття молоді загострюють: непопулярність

професійної освіти, банальне небажання працювати за низьку зарплату, невідповідність знань випускників запитам роботодавців, відсутність перспектив для зростання та ін. Частина української молоді здобуває освіту за кордоном з перспективою залишитися (станом на 2014/2015 – 59 648 осіб) [12]. **За даними Державної служби зайнятості України, 51% молоді працює не за фахом.** Більшість українських випускників знаходять роботу за допомогою знайомих, в Інтернеті або газетах. Близько 10% – звертаються у Державну службу зайнятості або в центри зайнятості при університеті [8].

В обох суспільствах збільшення частки безробітної молоді зумовлене економічною кризою (і в Японії теж), психологічним чинником (японське молоде покоління має тягар забезпечувати стрімко старіюче населення за нових умов дерегуляції ринку праці, в Україні – фактично те саме в умовах війни і невизначеності). В обох суспільствах існує практика паразитизму на батьках, коли молоді люди розраховують на фінансову підтримку близьких. На відміну від української молоді, зосередженої на проблемах особисто-родинного світу, суто японським феноменом є «травоїдна людина» – молода людина, що не цікавиться одруженням або пошуками другої половини (термін Макі Фукасава) [28]. Як зауважує Т. Тоїнопен, якщо європейці схильні звинувачувати у безробітті соціальні інститути, то старше покоління японців – саму молодь, яка змістила традиційні цінності – кар'єру, шлюб, наполегливість у роботі і лояльність до своєї компанії на самоактуалізацію і стриманіший темп життя [25, с. 12; 26, с. 3].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Насамкінець зазначимо, що вивчення публікацій з проблем дітей та учнівської молоді у двох педагогічних системах дозволило виокремити важливу, очевидну складову, без якої діалог у вихованні між старшим і новим поколінням втрачає свою силу, перетворюючись на моральний формалізм. Ця складова – піклування про людину. Піклуватися – означає підтримувати, турбуватися, проявляти ціннісне ставлення до іншого. Проблема, як бачимо, актуальна і в розвиненому суспільстві, і в суспільстві, що розвивається. Зважаючи на те, що у сучасні діти та учнівська молодь стикаються зі схожими проблемами, нерівномірними за масштабом і перебігом, як ніколи актуалізується потреба конвертації знань про проблеми дітей і молоді в дію. Як мінімум, завдання організації дозвілля українських дітей та учнівської молоді, здоров'язбереження, психологічної підтримки, запобігання жорстокості вважаємо на часі.

Список використаної літератури

1. Балакірева О.М. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: монографія / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар та ін.; наук. ред. О.М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». – К.: Фоліант, 2019. – 127 с.
2. Державна служба статистики України: загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади України [Електронний ресурс] / Статистичний бюлетень. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm
3. Деякі питання щодо створення у 2019/2020 н. р. безпечного освітнього середовища, формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/65427/
4. Кон И. Вкус запретного прода: сексология для всех [Електронний ресурс] / И. Кон. – М.: Семья и школа, 1997. – 464 с. – Режим доступу: <https://www.klex.ru/49k>
5. М'ясоїд Г.І. Формування життєвих компетентностей у зв'язку із засвоєнням цілей сталого розвитку у процесі інтегрованого навчання у середній та вищій школах (на прикладі дисциплін «Іноземна мова» та «Біологія») / Г.І. М'ясоїд, Т.І. Юсипіва // Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». – Дніпро, 2019. – № 1 (17). – С. 30–34. DOI: 10.32342/2522-4115-2019-1-17-4
6. Пищуліна О. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ / О. Пищуліна, Т. Юрочко, М. Міщенко, Я. Жаліло; Центр Разумкова. – Київ: Заповіт, 2018. – 368 с.
7. Про статистику проявів девіантної поведінки серед учнівської молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://teofipolrmk.at.ua/publ/rpmpk/praktichnim_psihologam/pro_statistiku_projaviv_deviantnoji_povedinki_sered_uchnivskojji_molodi/19-1-0-17

8. Проблеми працевлаштування молоді та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drohobych-rada.gov.ua/problemy-pratsevlashtuvannya-molodi-ta-shlyahy-yih-vyrishennya/>

9. Цього року в Україні лише офіційно 226 підлітків намагались або вчинили самогубство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/0/2006/115618/>

10. Україна посідає перше місце за кількістю психічних розладів у Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-posidaye-pershe-misce-za-kilkist-psihichnih-rozladiv-u-yevropi-1009380.html>

11. Шутько В.В. *Проблеми фізичного виховання школярів через призму поглядів учителя* / В.В. Шутько // Педагогіка вищої та середньої школи. – 2014. – Вип. 40. – С. 155–160.

12. CEDOS. *Українські студенти за кордоном: скільки та чому?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>

13. Bodnar I.R. Leisure of Ukrainian schoolchildren and place of motor functioning in it / I.R. Bodnar, A.B. Kindzera, 2016. Doi:10.15561/18189172.2016.0502

14. Deren K. The prevalence of underweight, overweight and obesity in children and adolescents from Ukraine / K. Deren et al. // Scientific Reports. – 2018. DOI: 10.1038/s41598-018-21773-4

15. Gerasymenko G.V. Gender-responsive adolescent health and well-being in Ukraine / G.V. Gerasymenko // Демографія та соціальна економіка. – 2017. – № 3 (31). – С. 11–23. Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.03.011>

16. Gullick S. *Evolution of the Japanese* [Електронний ресурс] / S. Gullick. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/13831/pg13831.txt>

17. Lozano B. *Understanding Futōkō as a social problem in Japan: The social context and motivation for change* [Електронний ресурс] / B. Lozano, 2013. – Режим доступу: https://baylor-ir.tdl.org/baylor-ir/bitstream/handle/2104/8886/Brittany_Lozano_HonorsThesis.pdf?sequence=1

18. Niculina N. Quo vadis? Japanese youth and the burden of living [Електронний ресурс] / N. Niculina, 2018. – Режим доступу: <https://www.researchgate.net/publication/327781008>

19. Niculina N. The More They Change, The More They Stay the Same: Japanese Millennials and Their Attitudes Toward Work and Family [Електронний ресурс] / N. Niculina, 2018. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/322486848_The_more_they_change_the_more_they_stay_the_same_Japanese_millennials_and_their_attitudes_toward_work_and_family

20. Niculina N. *Japan's Cross Cultural Kids (CCK) and Their Quest for Identity* [Електронний ресурс] / N. Niculina, 2019. – Режим доступу: <https://www.researchgate.net/publication/332145664>

21. Nishikawa S. Japanese Adolescents' Self-Concept and Well-being in comparison with other countries [Електронний ресурс] / S. Nishikawa, 2009. – Режим доступу: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:281621/FULLTEXT02.pdf>

22. Norasakkunkit V. Caught Between Culture, Society, and Globalization: Youth Marginalization in Post-industrial Japan [Електронний ресурс] / V. Norasakkunkit, Y. Uchida, T. Toivonen // Social and Personality Psychology Compass. – 2012. – P. 361–378. – Режим доступу: <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2012.00436.x>

23. OECD. Investing in Youth: Japan [Електронний ресурс]. – Paris: OECD Publishing, 2017. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264275898-en>

24. World population review. Suicide rates by the country, 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldpopulationreview.com/countries/suicide-rate-by-country/>

25. Toivonen T. *Japanese youth: an interactive dialogue: towards comparative youth research* [Електронний ресурс] / T. Toivonen, N. Furuichi, M. Terachi, T. Ogawa // The Asia-Pacific Journal. Japan Focus. – 2012. – Vol. 10, issue 35. – Режим доступу: <https://apjif.org/2012/10/35/Tuukka-Toivonen/3816/article.html>

26. Toivonen T. Unable to conform, unwilling to rebel? Youth, culture, and motivation in globalizing Japan / T. Toivonen, V. Norasakkunkit, Y. Uchida // Frontiers in psychology. – 2011. Doi: 10.3389/fpsyg.2011.00207

27. World Health Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.who.int/countries/jpn/en/>

28. The Irish Times. Families fined for suicides in Japan, 2000, September 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.irishtimes.com/news/health/families-fined-for-suicides-in-japan-1.1104002>
29. Francisco A. Is underage drinking and smoking a problem in Japan? Won't somebody think of children [Електронний ресурс] / A. Francisco, 2013, May 7. Режим доступу: <https://www.tofugu.com/japan/underage-drinking-in-japan/>
30. Japan Today **Abenomics and Japanese youth: How are they faring?** 2015, May 26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://japantoday.com/category/features/opinions/abenomics-and-japanese-youth-how-are-they-faring>
31. Pawlowski A. Secrets of the world's healthiest children: 6 longevity lessons from Japan [Електронний ресурс] / A. Pawlowski, 2015, October 6. – Режим доступу: <https://www.today.com/health/secrets-worlds-healthiest-children-6-longevity-lessons-japan-t48251>
32. Kawano K. Bullying in Japanese Schools [Електронний ресурс] / K. Kawano, 2016, May 23. – Режим доступу: <https://savvytokyo.com/bullying-japanese-schools>
33. Negishi T. High schools told 32 teenage moms to 'voluntarily drop out' [Електронний ресурс] / T. Negishi, 2018, March 30. – Режим доступу: http://www.asahi.com/ajw/articles/AJ201803300046.html?iref=pc_ss_date
34. McNeil B. The empty seat on a crowded Japanese train: 10 years on, the 'gaijin seat' still grates [Електронний ресурс] / B. McNeil // **The Japan Times**. – 2018, October 17. – Режим доступу: <https://www.japantimes.co.jp/community/2018/10/17/our-lives/empty-seat-crowded-japanese-train-10-years-gaijin-seat-still-grates/#.XThe5vlzbc>